

## **СЕКЦІЯ «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАГАЛЬНООСВІТНИХ І ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ»**

УДК 37.017:811.161.2

**Н. І. Богданець-Білоskalенко**

*Київський університет імені Бориса Грінченка*

### **ІДЕЇ РІДНОМОВНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ІВАНА ОГІЄНКА У ПРАКТИЦІ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ**

У статі розкриваються концептуальні положення та аналіз поглядів Івана Огієнка щодо рідної мови, рідномовних обов'язків громадян і втілення їх у практиці сучасної школи. Відстоюючи єдність і соборність української нації та держави, вчений наголошує на мовних цінностях народу, адже в мові найяскравіше виявляється ментальність українця. Виховання і розвиток дитини має будуватися навколо рідної мови. Починаючи від народження дитина має потрапляти у рідномовне середовище, тобто батьки мають розмовляти рідною мовою, мати власну бібліотеку в родині. Далі дитячий садок і школа перебирає на себе обов'язки рідномовного орієнтира.

Стрижнем концепції мовної освіти є оволодіння кожним громадянином соборною літературною мовою.

**Ключові слова:** Іван Огієнко, рідномовні обов'язки, українська мова.

Визначний громадсько-культурний, освітній і церковний діяч Іван Огієнко залишив багатогранну спадщину, яку почали досліджувати після виходу України з-під радянського ярма, у період незалежності. До дослідження великого спадку митця в різних аспектах зверталися А. Богуш, С. Болтівець, Л. Лохвицька, О. Ковтун, А. Марушкевич, О. Мишанич, Т. Роняк, М. Тимошик, Г. Опанасюк та інші. Дослідниця А. Марушкевич під науковою спадщиною Івана Огієнка розуміє систему його переконань та ідей про управління, навчання, виховання, що знайшло своє розкриття в опублікованих і неопублікованих працях: архівних документах, шкільних підручниках, посібниках для вчителів та самоосвіти, методичних розробках, рекомендаціях, порадиниках для молоді, посібниках для батьків, словниках, морально-етичних проповідях, шкільних молитвах тощо» [3, с.2].

Науково-педагогічна спадщина, ідеї Івана Огієнка можуть стати добрими орієнтирами в сучасних умовах освітньої реформи та посиленому і вкрай важливому національно-патріотичному вихованні. Нам лишень необхідно дослухатися і взятися за втілення найкращих ідей великого спадку.

У розвідці варто ще раз нагадати головні постулати вченого щодо мови, культурного досвіду українського народу, національної свідомості, які так необхідні і досі є одними із провідних завдань у вихованні молодого покоління в умовах сьогодення, оскільки забезпечує плекання громадян-патріотів своєї країни, здатних захистити її незалежність і цілісність.

Ще у часи бурхливої політичної та громадянської діяльності 1917-1919 рр. Іван Огієнко, обіймаючи посади міністра освіти та міністра віросповідань, розуміючи важливість рідної мови, працює над правописом та запроваджує літературну мову в школу та церкву. На його думку, це ті важливі інституції, що мають вагомий вплив на народ, підрастаюче покоління.

На формування національного світогляду І. Огієнка вплинуло і знайомство та співпраця з Б. Грінченком, С. Русовою, С. Черкасенком, які постійно переймалися питаннями рідної мови, національного виховання, навчання дітей в україномовній школі. Культурні діячі і педагогі минулого та й сучасності впевнені і переконані, що навчання дитини необхідно здійснювати рідною мовою, адже це мова культури, в контексті якої виховується дитина. Рідну мову можна набути, втратити, змінити або так ніколи і не мати. Є рідна культура – є рідна мова. Немає рідної культури – є мова спілкування. Кожна мова і українська, зокрема, – це певна картина або модель світу, певна призма через яку людина дивиться на світ і сприймає його. Усвідомлюючи це, Іван Огієнко обґрунтовує конкретні засади не тільки навчання рідною мовою в рідномовному закладі, а й розробляє методичні, дидактичні, навчальні матеріали (підручники, посібники, наочність тощо). Та стає засновником нової галузі науки про рідномовні обов'язки громадян. Під якою розумів «збір державних і приватних практик найкращого розвитку рідної і літературної мови, потрібних для скорішого духовного поступу народу та його культури» [2, с.12]. І про це писав митець майже 100 років тому та актуальність і нині залишається гострою. Він розумів, що рідна мова є найголовнішим підґрунтям, на якому духовно зростатиме й процвітатиме нація, рідномовна політика. Саме це має бути найважливішою політикою будь-якого народу [2]. «Без добре виробленої рідної мови немає всенародної свідомості, немає нації, а без свідомості нації – немає державності, як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» [4, с.11]. Отже, на думку І. Огієнка виховання і розвиток дитини має будуватися навколо мови: «рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації: без окремої мови немає самостійного народу, бо рідна мова – то основа нашої історії, як душа цього народу» [2, с.37].

Наведемо найважливіші постулати рідномовних заповідей Івана Огієнка, які він називає десятима найголовнішими мовними заповідям ми свідомого громадянина: «Мова – то серце народу: гине мова – гине народ. Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранив свій народ. Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її. Уживання в літературі тільки говіркових норм сильно шкодить культурному об'єднанню нації. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис. Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови. Стан літературної мови – то ступінь культурного розвитку народу. Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу [2, с.40].

Відстоюючи єдність і соборність української нації та держави, вчений наголошує на мовних цінностях народу, адже в мові найяскравіше виявляється ментальність українця, його психіка: «Мова – це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного і національного, це форма національного організування. Мова – душа і цінність кожної національності, її святощі і найміцніший скарб ... і доки живе мова – житиме й народ, як національність... Не стане мови, не стане національності» [4, с.7]. Порівняймо його думки із думками тогочасного українського педагога і культурно-освітнього діяча Якова Чепіги: «рідна мова – це унікальний скарб народу, його основа, у рідній мові криються найдорожчі, найкращі підрумівки культури, які дають людині вищі шаблі осягнення духу й розуму; мова – то духовне, морально-етичне, минуле й сучасне народу і окремого індивіда, і цілої нації». Педагог прирівнює необ-

хідність рідної мови у навчанні та вихованні до природних явищ, без яких взагалі неможливе життя: «Рідна мова у школі так само потрібна для освіти дитини, як чисте повітря і світло для нормального розвитку організму» [6, с.55].

Звернемося до книги праць І. Огієнка (митрополита Іларіона) «Рідна мова», яку упорядкував у 2010 році Микола Тимошик [2]. Всі твори, що їх відібрав упорядник до цієї збірки за винятком першого «Наука про рідномовні обов'язки» в Україні ніколи не друкувалися.

Отже, найперші уроки і зразки духовності дитина отримує вдома. На цьому наголошує світоч у параграфі «Батьки й рідна мова». Розуміючи важливу роль сім'ї у становленні свідомих громадян своєї країни, автор зазначає: «пам'ятайте, що діти вважатимуть за рідну тільки ту мову, що панує в вашій родині» [2, с.62]. Бо коли батьки будуть соромитися своєї рідної мови, то й діти їхні так само, вони будуть просто чужі для свого народу [2]. У Державній національній програмі «Освіта». Україна ХХІ ст. (1993 р.) зазначається, що «батьки, як перші педагогі, покликані створити умови для повноцінного фізичного та психічного становлення особистості, (...) сформувати активне, зацікавлене ставлення до навколишнього світу. Сім'я несе повну відповідальність за розвиток, виховання і навчання своїх дітей». Про це мовиться і в Концепції дошкільного виховання в Україні (1993): «Основи духовного та фізичного формування особистості закладає сім'я. Родинне виховання в єдності з суспільним дошкільним вихованням забезпечує повноцінний та всебічний розвиток дитини». Отже, саме родина – це те найближче середовище, в якому закладаються основи рідної мови, а відтак – майбутнього громадянина та патріота своєї країни. Читаємо в Огієнка: «Дитина, вихована не рідною мовою, ніколи не буде для свого народу національно сильною й морально міцною. Не забувайте, що дитина вважатиме тільки ту мову за рідну, якою говоритиме перші п'ять років свого життя» [2, с.63].

Наголошує І. Огієнко на родинній бібліотеці з найкращих творів українського письменства. Та обов'язково у бібліотеці мусить бути рідномовний журнал. Згадаймо Б. Грінченка, котрий мав велику бібліотеку та для власної донечки, а потім разом із нею, у часи заборони українського слова, створював рукописний журнал «Настина читанка», «Квітка», «Проліски». На превеликий жаль, не кожна сучасна родина має власну бібліотечку українських письменників. Хоча сучасний книжковий ринок дозволяє це зробити. Масмо розмаїття гарних українських сучасних дитячих (І. Андрусяк, Л. Воронина, С. Грідін, С.Дерманський, А. Качан, О.Лушчевська, Г. Малик, І. Мацько, З. Мензатюк, Н. Поклад, Г.Фалькович, В. Рутківський) і дорослих (Г. Вдовиченко, А. Кокотюха, В. Лис, Марія Матіос, Люко Дашвар, М. Кідрук, І. Роздобудько, В. Шкляр та ін.) письменників. Проте не потрібно лише обмежуватися українськими письменниками. Це можуть бути світові іменна, але в кращих українських перекладах. Із цього приводу С. Русова писала: «Можна брати і з західної літератури, не минаючи й російської (звичайно, в українських перекладах)» [5, с.220].

Далі вчений звертає увагу на ширше середовище в яке потрапляє дитина – дитячий садок та початкову школу. І зауважує, що навчання повинне відбуватися українською мовою. Головне завдання початкової школи вбачає у практичному оволодінні учнями літературною мовою та українським правомисом. «Народ, що не всі його діти навчаються в рідномовних початкових школах, тим самим призначається на недержавність та на національне й культурне нищення» [2, с. 66] (це яскраво засвідчувала політика Радянської імперії, створюючи майже усі школи на Україні російськомовними. Та навіть автору цієї статті писали у першому класі російськомовної київської школи зауваження у щоденник: «Разговаривает на украинском языке!»). Тому рідна українська мова має проходити лейтмотивом від народження, у родині, до школи, формуючи свідому особистість зі стійкими національними переко-

наннями, патріота, громадянина своєї держави. Вважаємо, що все вартісне, закладене в молодшому віці, буде міцним підґрунтям і в майбутньому житті особистості. Чи буде доросла особистість мати міцне підґрунтя, засноване на ціннісних орієнтирах, – залежить, безумовно, від змісту освіти. Освіта має бути не просто потоком інформації, що тренує пам'ять, а безпосередньою апеляцією до внутрішніх ціннісних орієнтирів особистості. І вагоме значення тут має діяльність учителя, вихователя. Адже саме педагог повинен звертати увагу дітей на вищі цінності (краса, добро, любов, життя, мова тощо). Усвідомлюючи важливість ролі педагога, звертається автор рідномовних обов'язків і до вчителів. Зокрема наголошує: «Кожний учитель – якого б фаху не був він – мусить досконало знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис. Не вільно вчителеві оправдовувати свого незнання рідної мови не фаховістю. Як у школі, так і поза нею, учитель повинен говорити тільки вірцевою рідною соборною літературною мовою й вимовою, щоб власним прикладом впливати на учнів і на оточення» [2, с.61]. А нині ми спостерігаємо протилежне (це наслідки російщення суспільства Радянської імперією). В аудиторії учителів, викладачів (педагогів) спілкуються державною мовою, а щойно пролунає дзвінок і на перервах, поза аудиторією переходять на іншу мову спілкування. І тут державі необхідний новий закон про державну мову (проект вже підготовлено для схвалення у Верховній раді від 19.01.2017 р.).

Наголошує вчений і на вчителях інших предметів середньої школи, котрі «мусять завжди звертати пильну увагу, щоб і на їхніх годинах панувала чиста літературна мова. Бо мало зробить сам учитель рідної мови, якщо його не підтримають вчителі інших предметів» [2, с.62]. Та акцентує увагу і на учнях середньої школи й старших класів, що мають бути свідомі своїх рідномовних обов'язків, «уживати як на уроках, так і на перервах, і вдома тільки чистої літературної мови, завжди пильно слідкуючи за своєю мовою й вимовою» [2, с.68].

Вчений не обмежується лише школою. Він звертається і до студентів вищих шкіл. Зокрема зазначає: «Студентство вищих шкіл – то найкращий цвіт нації, то найміцніший її ґрунт, на якому вона зростає. (...) Кожен студент вищої школи, якого б фаху він не навчався, мусить добре знати найперше свою літературну мову й вимову, свій соборний правопис» [2, с.69]. Та повинен добре знати й рідномовну термінологію свого фаху.

У параграфі «Учений і рідна мова» митець акцентує увагу на науковцях, учених, які мають бути добрими знавцями своєї літературної мови. Та кожен інтелегент вільних професій (§28 Науки про рідномовні обов'язки) «лікар, адвокат, інженер, дантист, кооператор, агроном, ветеринар, землемір, артист, маляр і т.ін. зобов'язаний знати свою літературну мову й розмовляти тільки нею зі своїми клієнтами й тим самим ширити знання цієї мови й підносити повагу до неї» [2, с.77]. Можна ще багато аспектів, на які звертає увагу І. Огієнко, розглядати: це історія, звичаї, фольклор, побут, народний календар, народне мистецтво. Але це вже теми для наступної розвідки. Створена вченим «Наука про рідномовні обов'язки» акумулює цілу систему виховних, навчальних, історико-педагогічних ідей і розрахована на впровадження у практику роботи освітніх закладів, містить конкретні пропозиції батькам, учителям, учням, студентству, молоді загалом, керівникам гуртків та організаторам позашкільного життя і вказує на засоби реалізації конкретних педагогічних завдань. «У ній закладено принципи природовідповідності, наступності, послідовності у проведенні рідномовного навчання та виховання» [3, с.2].

Отже, Іван Огієнко, як патріот своєї країни, культури, стверджує, що тільки рідна мова є для людини найвищою цінністю, оскільки приносить найбільше особисте щастя, задоволення, водночас вона є і найвищою державною цінністю, оскільки формує найсильніші патріотичні почуття і характери.

**Список використаних джерел:**

1. Богуш А.М. Рідномовні обов'язки Івана Огієнка в сучасній практиці / А.М. Богуш // Рідна мова. Квартальник вчительського товариства у Польщі. — 2013. — №20. — С. 5-8.
2. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова / І. Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передм. та ком. М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2010. — 436 с.
3. Марушкевич А.А. Науково-педагогічна спадщина Івана Огієнка : автореф. дис. ... д-ра пед. наук / А.А. Марушкевич. — К., 1999. — 36 с.
4. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. — Львів : Фенікс, 1995. — 46 с.
5. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. — К. : Освіта, 1996. — 304 с.
6. Чепіга Я. Національність і національна школа / Яків Чепіга // Світло. — 1910. — Кн. 1. — С. 24-31.

In this article conceptual points and analysis of Ivan Ohienko's ideas concerning the native language and native language duties of the citizens are considered as well as their implementation in modern schools. Upholding the unity and conciliarity of the Ukrainian nation and state, the scholar emphasises the language values of the nation as the mentality of a Ukrainian reveals to the best advantage in the language. Upbringing and education of a child should be based on the native language. Starting from the birth, a child should find itself in the native language surroundings, namely, its parents are expected to speak their native language and have their own family library. Further on, such institutions as kindergartens and schools assume the obligations of performing the functions of a native language landmark.

The pivot of the concept of the language education is mastering the conciliar literary language by every citizen.

**Key words:** Ivan Ohienko, native language duties, the Ukrainian Language.

*Отримано: 10.02.2017 р.*

УДК 373.3.016:81-028.31]:001(477)(092)

**Н. В. Гудима**

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка*

## **ІВАН ОГІЄНКО ТА ФОРМУВАННЯ ПРАВИЛ МОВЛЕННЕВОГО ЕТИКЕТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Статтю присвячено вивченню лінгвістичної та педагогічної спадщини українського вченого Івана Огієнка, зокрема процесу розвитку мовлення та формування правил мовленнєвого етикету молодших школярів. Охарактеризовано організацію активної мовленнєвої діяльності учнів початкових класів. Виокремлено вправи і завдання, на основі яких учні вчать використовувати й розрізняти вітальні та прощальні мовні формули, розуміти їх призначення; окреслені вправи розвивають уміння дотримуватися невербальних знаків; виховують ввічливість, повагу до співрозмовника, культуру мовлення загалом. Значення поглядів І. Огієнка вбачається в цінності його методологічних розвідок, що використовують для подальших узагальнень сучасні мовознавці та педагоги.

**Ключові слова:** мовлення, розвиток мовлення, мовленнєвий етикет, культура мовлення, урок української мови, молодші школярі.

*Мовна культура – це живодайний корінь культури розумової,  
високої справжньої інтелектуальності  
В. Сухомлинський.*

В умовах національно-державного та культурно-освітнього відродження України особливої ваги набувають науково-теоретичні та методологічні настанови видатного українського педагога-просвітителя, церковного діяча і